

Dilsel Boşlukların Tespiti Üzerine Yaklaşımlar: Kavramsal Bir Çerçeve *

Approaches to the Identification of Lexical Gaps: A Conceptual Framework

Dr. Öğr. Üyesi Oğuz KISA ¹

Öz

Dillerin söz varlıklarının oluşumunda birçok unsur etkili olabilir. Toplumların kültürel özellikleri, eğitim düzeyi, teknolojik gelişmişlik seviyesi, dilin yapısal özellikleri, mevcut söz varlığı öğeleri ve dil kullanıcılarının anlam üretme ve anlamlandırma ihtiyaçları bu unsurlardan yalnızca birkaçıdır. Bu oluşum sürecinde dilsel boşluklar ortaya çıkabilir. Bu tür boşluklar basit bir ifadeyle, bir dilin söz varlığında kavramsal, kültürel ya da biçimbilimsel nedenlerle karşılığı bulunmayan öğelerdir. Öte yandan dilsel boşluklar, bir dilin kendi sisteminde görülebileceği gibi iki dilin karşılaştırılması yoluyla da ortaya çıkarılabilir ve “görece” ya da “olası dilsel boşluklar” şeklinde işaretlenebilir. Sözlükbilimsel ve anlambilimsel açıdan dilsel boşlukların belirlenmesi, sözlüklerin kapsamı, işlevselliği ve kültürel temsiliyeti açısından büyük önem taşımaktadır. Mevcut literatürde dilsel boşlukların tespiti konusunda farklı araştırmacılarca geliştirilen ölçütler ve yaklaşımlar genellikle birbirinden farklı teorik zeminlere dayansa da bunların geliştirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Bu çalışma, dilsel boşlukların tespitinde kullanılan ölçütleri kavramsal bir çerçevede ele almayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, Lehrer, Fischer, Bentivogli ve Pianta, Proost, Akşehirli, Chomsky, Lyons, Fellbaum ve Allan gibi dilbilimcilerin önerdiği ölçütler analiz edilerek, söz konusu yaklaşımlar arasında kavramsal benzerlikler ve yöntemsel ayrımlar ortaya konmuştur. Sonuç olarak, dilsel boşlukların tespiti için geliştirilen ölçütlerin, farklı kuramsal yaklaşımlar barındırmakla birlikte bazı ortak değerlendirme noktalarında buluştuğu görülmüştür. Bu çalışma, özellikle karşılaştırmalı sözlük çalışmalarında ve yeni sözcüklerin sözlükselleşme sürecinde kullanılan tanılayıcı araçların sorgulanması bakımından literatüre katkı sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Dilsel boşluk, dilsel ölçüt, kavramsal çerçeve, sözlükbilim, sözlükselleşme

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Various factors shape the formation of a language's lexicon, including cultural context, educational level, technological advancement, structural features of the language, existing lexical inventory, and the communicative needs of its speakers. During this dynamic process, linguistic gaps lexical items that lack established equivalents in a given language may emerge due to conceptual, cultural, or morphological reasons. On the other hand, lexical gaps can be identified not only within the internal structure of a single language but also through cross-linguistic comparison, and may thus be marked as “relative” or “potential lexical gaps. Identifying such gaps is of particular importance for lexicography and semantics, as they directly affect the scope, functionality, and cultural representativeness of dictionaries. Although the criteria and approaches developed by different researchers for identifying lexical gaps are based on distinct theoretical grounds in the existing literature, it is evident that these frameworks require further development. This study aims to establish a conceptual framework for the identification of linguistic gaps by analyzing the criteria developed by prominent scholars such as Lehrer, Fischer, Bentivogli and Pianta, Proost, Akşehirli, Chomsky, Lyons, Fellbaum, and Allan. It examines their contributions to uncover conceptual overlaps and methodological divergences. Ultimately, the study offers a critical overview of

*Bu makale, yazarın Prof. Dr. Zeki KAYMAZ danışmanlığında hazırladığı “*Güncel Türkçe Sözlük’te Sözlüksel Boşluk (Türkmen Türkçesi Temelinde)*” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

¹Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, kisaoguz64@gmail.com.

diagnostic tools used in comparative lexicographic research and the lexicalization of new concepts, contributing to a deeper understanding of how languages structure meaning and address lexical absence.

Keywords: Linguistic gap, linguistic criterion, conceptual framework, lexicography, lexicalization

Paper Type: Research

Giriş

Dil, dinamik yapısı ve değişen toplumsal ihtiyaçlara uyum gösterme becerisiyle sürekli dönüşüm içerisinde olan bir sistemdir. Bu dönüşüm, bir yandan yeni kavramların dilde karşılık bulmasını sağlarken, diğer yandan bazı kavramsal veya kültürel unsurların dilde açık bir karşılık bulamamasıyla sonuçlanabilir. Bu bağlamda, “dilsel boşluk” (linguistic gap) kavramı hem dillerin kendi iç dinamiklerinde hem de diller arası karşılaştırmalı çalışmalarda önemli bir araştırma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Boşluk kavramı, birçok disiplinde özerk biçimde ele alınmıştır. Sosyoloji, hukuk, matematik, felsefe, fizik ve mimarlık gibi alanlarda bu konuyla ilgili çeşitli çalışmalar yapılmış; her disiplin, boşluğu kendi perspektifinden anlamlandırma yoluna gitmiştir². Dilsel boşluk, genel olarak bir dilin söz varlığında belirli bir kavramın açık ve yerleşik bir karşılığının bulunmaması durumunu ifade eder. Bu tür boşluklar yalnızca dilin yapısal özelliklerinden değil, aynı zamanda kültürel, tarihsel ve toplumsal etkenlerden de kaynaklanabilir. Bir kavramın kaynak dilde karşılığı varken hedef dilde karşılığının bulunmaması durumu, genellikle diller arası karşılaştırmalı çalışmalarda ortaya çıkar. Ancak biçimbilimsel ya da anlamsal düzeyde, aynı dilin kendi iç yapısında da boşluklara rastlanabilir. Bu nedenle dilsel boşluk kavramı, hem “diller arası” (interlingual) hem de “dil içi” (intralingual) yaklaşımlar çerçevesinde ele alınmalıdır.

Dilsel boşluklar, yalnızca sözlükbilim (lexicography) açısından değil, aynı zamanda çeviribilim (translation studies), kültürdilbilim (cultural linguistics) ve anlambilim (semantics) gibi disiplinler açısından da büyük önem arz etmektedir. Kozan (2010), kültürel boşlukları ele aldığı çalışmada Türkçe ile Rusça’yı karşılaştırmalı olarak incelemiştir³.

Çeviri sürecinde tespit ettiği dilsel farklılıkları boşluk kavramı çerçevesinde değerlendiren Kozan (2010, s. 32), sözlüklerde karşılığı bulunmayan ifadelerin temel nedeninin kültürel farklılıklara dayandığını ileri sürmektedir. Ona göre kültürel boşluklar, kaynak ve hedef (erek) kültürlerde aynı nesne ya da olgulara atfedilen değer farklılıklarının bir yansımasıdır. Örneğin, Türk kültüründe önemli bir yer tutan “kahvaltı” ve “çay içmek” pratikleri, Rus kültüründe birebir karşılığı bulunmayan kültürel boşluklara işaret etmektedir. Rus kültüründe “kahvaltı” kavramı genellikle sütle pişirilen, içerisinde şeker ve tereyağı bulunan irmik, pirinç, yulaf ya da kara buğday lapası ile ilişkilendirilmektedir. Bu nedenle, Rusçada “kahvaltı” sözcüğüne tam anlamıyla karşılık gelecek belirgin bir ifade bulunmamaktadır. Janssen (2012), İngilizce ve İspanyolca arasında gerçekleştirdiği bir çeviri çalışmada “parmak” örneğini ele alarak, bu sözcüğün İspanyolcada doğrudan bir karşılığının bulunmadığını belirtmektedir. İspanyolcada “dedo” kelimesi hem el hem de ayak parmaklarını ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Ancak, bağlamda açık bir biçimde el ya da ayak parmağına gönderme yapılmadığı durumlarda, “parmak işareti” ya da “parmak basmak” gibi ifadeler konuşurun zihninde farklı çağrışımlar uyandırabilmektedir. Bu tür anlam farklılıkları, çeviri sürecinde ortaya çıkan çeviri boşluğu kavramı kapsamında değerlendirilir. Konu ile ilgili Boz (2011), Lyons (1996), Bozkurt (2017), Sarı (2015), Lehrer (1974) gibi araştırmacıların çalışmalarına da bakılabilir.

Dilsel kavramlar, ideal formların yansımaları niteliğinde olup, bireyin duyuşal deneyimlerine dayanan somut imgelerin zihinde kodlanması sonucu oluşan bireysel bir algılama

² Adı geçen disiplinlerde boşluk algısı hakkında detaylı bilgi için bkz. (Kısa, 2023, s. 49-61).

³ Kozan, kültürel boşlukların türlerini etnografik, psikolojik, davranışsal ve bedensel etkenlere dayandırmaktadır (2010, s. 33).

ürünüdür. Bu imgeler, ne kadar somut olsalar da soyutlama sürecine tabi tutulabilir ve duyuşsal algıdan zihinsel temsile geçiş gösterebilir. Tüm bu değişim ve dönüşüm süreçlerinde kavramlar, dil sistemi içerisinde anlam kazanır. Diller, içerdiği unsurları sürekli olarak kavramsallaştırma eğilimindedir. Bu nedenle, kavram sözün art alanını oluştururken, söz de kavramın varlık alanını yansıtmaktadır (Boz, 2015, s. 31). Kavramlaşan her birimin sözlükselleşme süreçlerini tamamlayarak kurumsallaşması, yerleşikleşmesi beklenir. Bu durumun gerçekleşmediği zamanlarda sözlüksel boşluklardan bahsedilir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, sözlüksel alanda gözlemlenen boşluklar ile işlevsel anlamda ortaya çıkan boşluklar birbirine karıştırılmamalıdır. Bir dilde, herhangi bir kavramı doğrudan karşılayan sözlüksel bir birim bulunmadığında, bu eksiklik genellikle açıklama yoluyla giderilebilir ve böylece anlamsal boşluk dolaylı biçimde giderilmiş olur. Ancak tümce düzeyindeki anlam aktarımı, başka bir sözcükle ya da açıklamayla karşılanamaz; zira bir cümlemin bütünsel anlamı, tek bir sözcükle ifade edilemez ya da açıklanamaz (Lehrer, 1974, s. 102-103). Dilsel düzeyde bir boşluktan söz edebilmek için, ilgili kavramı açık biçimde yansıtan ve semantik değeri olan bir sözcüğün söz konusu dilde bulunmaması gerekir.

Dilsel boşlukların tespitinde kullanılan ölçütler hem teorik hem de uygulamalı çalışmalarda dilsel kategorideki boşlukları doldurmayı amaçlamaktadır. Ancak bu alanda geliştirilen ölçütlerin niteliği, geçerliliği ve kapsamı üzerine bütüncül bir değerlendirme yapılması gerekmektedir. Bu çalışma, söz konusu ölçütleri kavramsal bir çerçevede incelemeyi, farklı araştırmacıların yaklaşım biçimlerini ortaya koyarak karşılaştırmalı bir perspektif sunmayı amaçlamaktadır. Mevcut literatürde Lehrer (1974), Fischer (1998), Proost (2007), Akşehirli (2013), Chomsky (1965), Lyons (1977), Bentivogli ve Pianta (2000), Fellbaum (1998) gibi araştırmacılar tarafından önerilen ölçütler genel hatlarıyla benzerlik gösterse de bu yaklaşımların bazıları farklı kuramsal zeminlere dayandırılmakta ve çeşitli dilsel eksiklik türleriyle ilişkilendirilmektedir. Bu yaklaşımların bir araya getirilerek kavramsal bir bütünlük içinde tartışılması, yalnızca sözlükbilimsel uygulamalara ve karşılaştırmalı dil çalışmalarına katkı sağlayabilecek bir çerçeve oluşturmakla kalmaz, aynı zamanda dilsel boşlukların tespitine yönelik özgün ve sistematik bir bakış açısı geliştirilmesine de olanak tanımaktadır.

Giriş bölümü ve metin bu formatta yazılır. Giriş bölümü ve metin bu formatta yazılır. Giriş bölümü ve metin bu formatta yazılır. Giriş bölümü ve metin bu formatta yazılır. Giriş bölümü ve metin bu formatta yazılır. Giriş bölümü ve metin bu formatta yazılır. Giriş bölümü ve metin bu formatta yazılır.

Giriş bölümü ve metin bu formatta yazılır. Giriş bölümü ve metin bu formatta yazılır. Giriş bölümü ve metin bu formatta yazılır. Giriş bölümü ve metin bu formatta yazılır. Giriş bölümü ve metin bu formatta yazılır.

1. Yöntem

Dilsel boşlukların tespitinde hangi ölçütlerin veya yaklaşımların kullanılacağı sorusu, yalnızca terminolojik bir tercih meselesi değil, aynı zamanda yöntembilimsel açıdan da dikkate alınması gereken bir konudur. Bu çerçevede geliştirilen ölçütler, boşlukların belirlenmesini daha sistematik ve nesnel hâle getirmeyi amaçlamaktadır. Ancak söz konusu ölçütlerin çeşitliliği, zaman zaman kuramsal bir dağınıklığa ve yöntemsel farklılıklara neden olabilmektedir. Bu durum, kavramsal düzeyde dilsel boşluğun ne olduğuna ilişkin ortak bir anlayışın oluşmasını güçleştirmektedir. Bu bağlamda, çeşitli araştırmacılar tarafından önerilen ölçütler; kimi zaman bir dilin söz varlığına ait yapıların sistem dışında kalmasını, kimi zaman ise kavramsal olarak mevcut olup henüz dilde ifadesini bulmamış (sözlükselleşmemiş)⁴ anlam boşluklarını hedef almaktadır. Örneğin, Lehrer (1974) boşlukları paradigmatik dizilimler üzerinden

⁴ Sözlükselleşme (lexicalisation) terimine dolaylı olarak ilk defa, Hans Marchand'ın 1960 yılında İngilizce sözcük yapımı üzerine hazırladığı "The Categories and Types of Present-day English Word-Formation: A Synchronic Approach" adlı eserinde rastlanmaktadır.

değerlendirirken; Proost (2007) anlamsal örüntülerin eksikliği bağlamında sistematik boşluklara odaklanır. Fischer (1998) ise sözlükselleşme süreciyle ilişki kurarak, kavramların hangi aşamada boşluk olarak nitelendirilebileceğini sorgular. Bu yaklaşımlar, ölçütlerin yalnızca tanımlayıcı değil, aynı zamanda açıklayıcı bir işlev üstlendiğini de ortaya koymaktadır.

Dilsel boşlukların ölçütler aracılığıyla tespit edilmesi, söz varlığına yönelik çalışmalarda dikkate değer sonuçlar ortaya koyabilir. Bu sayede, söz konusu boşlukların dilin yapısal sisteminden mi, yoksa kullanım sıklığına bağlı nedenlerden mi kaynaklandığı gibi sorulara yönelik değerlendirmeler yapılabilir.

Çalışma kapsamında, her bir yaklaşımın temel varsayımları, kullandığı terminoloji ve odaklandığı boşluk türleri; anlam ilişkileri ve sınıflandırma ölçütleri bakımından çözümleyici bir yaklaşımla değerlendirilmiş ve bu unsurlar arasındaki kavramsal ilişkiler ortaya konmuştur. Böylelikle, her ölçütün (araştırmacı bazında) veya yaklaşımın dilsel boşluğu ne şekilde ele aldığı; kavram, kültür ve biçim düzeyinde ne tür eksiklikleri dikkate aldığı bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Bu bakımdan çalışma, söz konusu ölçütlerin sözlükbilimsel uygulamalara, çeviri çalışmalarına ve dil planlaması süreçlerine katkı sağlayabilecek biçimde sistematikleştirilmesini hedefleyen kavramsal ve kuramsal bir çerçeve sunmaktadır.

2. Dilsel Boşlukların Tespitinde Kullanılan Ölçütler ve Yaklaşımlar

Dilsel boşlukların tespiti, dilin yapısal ve kavramsal düzeylerinin birlikte ele alınmasını zorunlu kılan çok boyutlu bir değerlendirme sürecidir. Özellikle sözlüksel düzeyde, yani bir dilin söz varlığına ilişkin boşlukların belirlenmesi, ayrıntılı ve sistemli bir değerlendirme gerektirir. Bununla birlikte iki veya daha fazla dilin mukayese edildiği çalışmalarda hem hedef dilin hem de karşılaştırılan dilin söz varlığının geniş bir perspektifle ele alınması beklenir. Bunu yaparken de tematik alanlara göre sınıflandırmalar yapmak önemlidir. Çünkü belirli sözcüksel alanların (örneğin, doğa terminolojisi, teknolojik kavramlar, akrabalık terimleri vb.) sınırlandırılması yoluyla daha yönetilebilir bir çerçeve çizilerek, boşlukların tespiti daha sistematik hâle getirilebilir. Öte yandan, dilin canlı ve sürekli dönüşen bir yapıya sahip olması, boşlukların tespitini daha da karmaşık bir sürece dönüştürmektedir. Zihinsel kodlama yoluyla bireylerin yeni kavramlar üretmesi ve bu kavramlara ilişkin ifadelerin zamanla dilde yer bulması, sözlüksel boşlukların geçici ya da bağlama bağlı olmasına neden olabilmektedir. Bu durum, dilsel boşlukların sabit değil, dinamik ve bağlamsal olarak şekillenen olgular olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, bu tür boşlukların belirlenmesinde kullanılacak ölçütlerin yalnızca dilsel değil; kültürel, tarihsel ve toplumsal parametreleri de göz önünde bulunduran çok boyutlu bir yaklaşımla geliştirilmesi gerekmektedir. Bu noktada, literatürde farklı dillere tarafından önerilen çeşitli ölçütlerin, dilsel boşlukların sınıflandırılması ve yorumlanmasında nasıl işlev gördüğünü ortaya koymak önem kazanmaktadır. Aşağıda, dilsel boşlukların tespitinde öne çıkan belli başlı temel yaklaşımlar ele alınmıştır.

2.1. Lehrer'in Kuramsal Yaklaşımında Dilsel Boşlukların Yeri

Lehrer (1974, s. 104), dilsel boşlukları paradigmatik yapılar üzerinden ele alan ilk araştırmacılardan biridir. Ona göre, bir kavram dizisi içerisinde yapısal olarak yer alması beklenen bir ögenin eksikliği, dilde bir boşluk olduğunu gösterir. Paradigmatik diziler, aynı anlamsal alan içindeki karşıtlık ve benzerlik ilişkilerine dayanır. Örneğin sıcaklık derecelerini ifade eden “soğuk, ılık, sıcak” gibi terimlerin oluşturduğu dizide, orta dereceye karşılık gelen bir sözcüğün eksikliği, Lehrer'e göre bir boşluktur. Lehrer'in temel ölçütü, “sınıflandırmacı” (taxonomic) dizilerdeki eksiklikleri belirlemeye dayanır. Burada önemli olan, dizinin diğer üyelerine göre eksik olan anlam alanının tanımlanabilir olmasıdır. Bu yaklaşım, boşlukların sistematik olarak var olabileceği fikrine dayanır. Bu açıklaması ile ilişkili olarak öne sürdüğü ölçütler maddeler halinde şu şekildedir:

- Sözcüksel olarak imkânsız kabul edilen kavramlar, boşluk kapsamında ele alınmamalıdır.

- Bir ifadenin olası bir sözlüksel öge olup olmadığı, konuşurların zihinsel kavram kümesi ile ilişkilidir. Başka bir deyişle, konuşurların zihninde kavram düzeyinde yer bulmayan bir dilsel öge, boşluk niteliği taşımaz.
- Buna göre öncelikle boşluk aranacak dilsel alanlar belirlenmelidir.
- Belirlenen dilsel alanın bütün ögeleri için geçerli olacak değişkeler uygulanmalıdır.
- Bu değişkeler matriksinin her satırında ya da sütununda en az bir dilsel ögenin bulunması gerekmektedir. (Elde edilen sözlüksel ögeler matriks içerisine doğru bir şekilde yerleştirilmelidir. Matriksler ne kadar düzenli olursa sözlüksel boşluklar da o kadar belirgin olacaktır.) (Lehrer, 1970, s. 259-260)

Tablo 1. matriks içerisinde boşluk gösterimi

Species (Türler)	Male (Erkek)	Female (Dişi)	Young (Genç)
human (insan)	man (adam)	woman (kadın)	child (çocuk)
horse (at)	stallion (damızlık at)	mare (kısarak)	foal (tay)
cattle (mal)	bull (boğa)	cow (inek)	calf (buzağı)
pig (domuz)	boar (yabani erkek domuz)	sow (dişi domuz)	piglet (?) (yavru domuz)
dog (köpek)		bitch (dişi köpek)	puppy (enik)
chicken (tavuk)	rooster (horoz)	hen (tavuk)	chick (civciv)

(Lehrer, 1970, s. 259-260).

Bu ölçütler doğrultusunda Lehrer (1974), dilsel boşluk kavramını açıklamak üzere “yeşil şişe” örneğini verir. Bu örnekte, şişe kabına atıfta bulunan rengin sözlükselleşmiş bir değişken olmadığı ifade edilmektedir. Proost, Lehrer’in görüşlerini genel hatlarıyla destekler; ancak yalnızca belirli bir sözlüksel alanla sınırlı olarak gerçekleştirilen taramaların, dil içi boşlukların tespiti açısından daha sağlıklı sonuçlar verebileceğini öne sürer. Proost’a göre, bir dilde sözlükselleştirilemeyen parametreler matris yapısında görünür hâle gelmez; bu nedenle matrisin herhangi bir satır ya da sütununda doğrudan bir boşluk gözlemlenmesi beklenmez (Proost, 2007, s. 101-103). Lehrer (1974), konu ile ilgili bazı kısıtlamalara da dikkat çeker. Bu kısıtlamalar şu şekilde özetlenebilir:

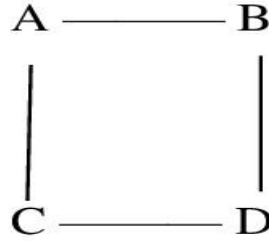
- a) Olası bir dilsel öge, dilbilgisel bileşenlerin anlamsal yönüyle örtüşen bir yapıya sahip olmalıdır.
- b) Bütün bir cümle, tek bir sözcük ile karşılanamaz ya da açıklanamaz.
- c) Eylemler, göndergesel göstergeler (referential indices) içeremez.

Lehrer’in bu değerlendirmeleri, bir sözcüğün türetilabilir olup olmadığını belirlemede, söz konusu dilin sözlük yapısının belirleyici bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, bu ölçütler doğrultusunda tanımlanan dilsel ögelerin o dilde bulunmaması, dile özgü sözlüksel boşluklara ilişkin bazı ipuçları sağlayabilir. Bu ölçütler, dilsel boşlukların yalnızca yapısal değil, aynı zamanda bilişsel ve kültürel temellere dayandığını göstermesi açısından da dikkat çekicidir. Lehrer’in ölçütleri, kavramsal olarak açıkça tanımlanabilen ama dilde tek sözcük karşılığı olmayan durumları tespit etmekte etkilidir. Ancak, bu ölçütlerin sınırlılığı, yalnızca paradigmatic yapılarla sınırlı kalması ve kültürel/kavramsal boyutları ikinci planda tutmasıdır.

2.2. Fischer’in Sözlükselleşme Bağlamında Dilsel Boşluklara Yaklaşımı

Fischer (1998, s. 2), dilsel boşlukların oluşumuna yol açan üç temel etkeni psikolojik belirginlik, algısal belirginlik ve prototiplik olarak sıralamaktadır. Ona göre, dilsel boşlukların varlığını ortaya koyabilmek için öncelikle bir dilsel yapı kuramına, ardından da bu boşlukları

tanımlamaya yönelik bir metodolojiye, daha özelden ise dilsel ilişki örüntülerine ihtiyaç duyulmaktadır. Dilsel ilişki örüntüleri, aynı sözlüksel alanda yer alan benzer kavramların sözcük düzeyindeki ifadelerini düzenleyen ve bu ifadeleri belirli yapısal çerçevede kontrol eden bir mekanizma işlevi görmektedir. Fischer, söz konusu örüntüleri Cruse'un analoji ya da orantılılık ilişkisi yoluyla açıkladığı dört farklı sözcük birimi üzerinden değerlendirmektedir (Cruse, 2000, s. 3).

Buna göre;

- A ile B arasındaki paralel ilişki C ile D arasında da olabilir.
- B ile A arasındaki ters ilişki D ile C arasında da olabilir.
- A ile C arasındaki paralel ilişki B ile D arasında da olabilir.
- C ile A arasındaki ters ilişki D ile B arasında da olabilir.

Fischer, Chomsky'nin boşluk kavramına ilişkin yaklaşımından hareketle, dilsel alanlarda görülen paralellik ve karşıtlık ilişkilerini şu örnek üzerinden açıklar: İngilizcede insan-hayvan-bitki örüntüsü içerisinde, bir hayvanın ölmüş hâli için “corpse” sözcüğü kullanılırken, aynı paralellikte bir bitkinin ölmüş görüntüsünü ifade eden yerleşik bir sözcüğün bulunmadığı gözlemlenir (Fischer, 1998, s. 4). Ancak bu türden bir boşluk, yapısal ya da işlevsel bir eksiklik olarak değerlendirilmez; çünkü konuşurlar ihtiyaç duyduklarında bu durumu “dead plant” gibi açıklayıcı bir ifade ile yeniden tanımlayabilirler. Bu örnek üzerinden, sözcüklerin bilişsel ve duygusal çağrışımları temelinde bazı çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Burada asıl dikkat çekilmesi gereken nokta, “corpse” (ceset) ve “carcass” (karkas) gibi sözcüklerin kullanımında ortaya çıkan ayrımın, söz konusu varlık türlerine atfedilen karakteristik özellikler ve bu sözcüklerin toplumda kurumsallaşma düzeyi ile ilişkili olduğudur. Örneğin; ölü bir insan söz konusu olduğunda cenaze törenleri, hukuki süreçler veya dini ritüeller devreye girerken; ölü hayvanlar için mezbahalar, kasaplık ve yemek pişirme gibi daha farklı sözlüksel alanlar söz konusu olmaktadır. Bu bağlamda, “ölü bitki” anlamına gelen yerleşik bir sözcüğün bulunmaması, en temel düzeyde, bu tür bir kavramın kültürel olarak tanımlanmamış ya da önemsenmemiş olmasıyla açıklanabilir (Lyons, 1977, s. 303).

Fischer'in ele aldığı “alt-üst anlamlılık” (meronymy) ve “karşıt anlamlılık” (antonymy) örüntülerinin, dilsel boşlukların tespitinde önemli bir işlev üstlendiği söylenebilir. Bu tür bir analiz için, öncelikle incelenecek dilsel alanların belirlenmiş olması gerekmektedir. Bu ön hazırlık tamamlandıktan sonra, ilgili sözlüksel alandaki alt-üst anlam ilişkileri taşıyan birimler daha açık biçimde ayırt edilebilir ve bu doğrultuda olası dilsel boşluklar daha sağlıklı bir şekilde saptanabilir (İlbaş, 2021, s. 33).

2.3. Dilsel Boşlukların Tanımlanmasında Akşehirli'nin Kuramsal Çerçevesi

Akşehirli (2013), Türkçede “ad + lI” ve “ad + sIz” önad yapılarını karşıtlık örüntüsü çerçevesinde ele aldığı çalışmasında sözlükselleşmiş ancak karşılığı bulunmayan örnekler üzerinden dilsel boşlukları değerlendirmiştir. Bu bağlamda, sözlükselleşme sürecini belirleyen dokuz farklı parametre tespit etmiş, dilsel boşlukların oluşumuna bu parametreler doğrultusunda açıklama getirmiştir. İlk olarak, somut bir nesneye ya da niteliğe sahip olma durumunu ifade eden yapılarda, bazı sözcük çiftlerinin karşıtları çevrimiçi sözlükte yer alırken (örneğin paltolu –

paltosuz), bazıları yalnızca tek yönlü olarak bulunmaktadır (kürklü, bilezikli, küpeli gibi.). Bu da sözlükselleşme bakımından dilsel bir boşluğa işaret etmektedir. Benzer biçimde, soyut niteliklerin ifade edildiği sıfat çiftlerinde de karşıtlık örüntüsünün tam olarak kurulamadığı durumlar söz konusudur. Nitekim “dayanıklı – dayanıksız”, “istekli – isteksiz” gibi çiftlerin yanında, “ad+II” biçimbirimiyle türetilmiş ancak Türkçe çevrimiçi sözlükte karşıtı bulunmayan çok sayıda sıfat yer almaktadır. Bu durum, soyut kavramların sözlükselleşmesinde düzensizlikler olduğunu göstermektedir. Bir eylemden etkilenmiş olma (besteli – besletelemek), duygu durumu (endişeli – endişesiz), bedensel ya da ruhsal rahatsızlıklar gibi daha özelleşmiş kategorilerde de boşluklara rastlanmaktadır. Özellikle hastalık adlarıyla kurulan yapılar (kanseri, sirozlu gibi) karşıtlık örüntüsüne uygun biçimde sözlükselleşmemiştir. Bu sözcüklerin karşıt biçimlerinin (kansersiz, sirozsuz) kullanılmaması, sözlüksel boşluk yerine işlevsel sınırlılıklara işaret etmektedir. Öte yandan “alerjili – alerjisiz”, “iltihaplı – iltihapsiz” gibi sözcüklerin Türkçe çevrimiçi sözlükte kullanılması, hastalıkların olmasa da hastalıklarla ilgili belirtilerin anlamsal karşıtlık biçiminde sözlükselleşebildiğini gösterir. Ayrıca eylemin gerçekleştirilme biçimi ve gerçekleşmiş olma durumu da boşlukların tespitinde dikkate alınması gereken alanlardır. Örneğin başarılı – başarısız gibi çiftler sözlükselleşmişken, aynı işlevi taşıyan bazı yapıların karşıtları Türkçe çevrimiçi sözlükte yer almamaktadır. Bu, biçimsel benzerliğe rağmen sözlüksel düzeyde bir boşluğun varlığını düşündürmektedir. Son olarak, deyimleşmiş ya da adlaşmış sıfat yapıları, sözlüksel boşlukların çarpıcı biçimde gözlemlendiği alanlardan bir diğeridir. Bazı örneklerde (yürekli – yüreksiz) karşıtlık açıkça kurulmuşken, bazılarında (çulsuz – zengin) karşıt yapı serbest sözdizimiyle ifade edilmiş, biçimsel olarak sözlükselleşmemiştir. Bu durum da biçimsel olmayan boşlukların varlığına işaret eder.

Akşehirli’nin ortaya koyduğu bu dokuz parametre, dilsel ögenin “belirginlik” durumu ile doğrudan bağlantılıdır. Ona göre dilsel boşluklar yalnızca anlamsal karşıtlık temelinde değil, aynı zamanda biçimsel çerçevede de değerlendirilmelidir. Böyle bir değerlendirme sonucunda ortaya çıkacak dilsel boşluk türleri dizgisel boşluklar ve geçici boşluklar adı altında sınıflandırılabilir (2013, s. 50-51).

2.4. Dilsel Boşlukların Tespitinde Proost’un Kavramsal Modeli

Proost (2007), dilsel boşlukların tespitinde dikkate alınması gereken iki temel kıstastan söz etmektedir. Bunlardan ilki, anlamın kavramsal düzeyinde oluşan boşluklardır. Bu tür boşluklar, önermesel içerik, konuşurun önermeye yönelik tutumu, niyeti ve varsayımları gibi kategorik kiplik alanlarına ilişkin tüm olası değerlerin bir araya getirilmesiyle belirlenebilir. Ancak bu süreçte, mantıksal olarak tutarsız ya da imkânsız kombinasyonlar değerlendirme dışında bırakılmalıdır. Zira bir kavrama karşılık gelmeyen sözcük biçimleri, sözlüksel boşluk niteliği taşımaz. Proost ayrıca, sözlükselleşme değişkenlerinin yeterince spesifik olması gerektiğini vurgular. Sözlüksel düzeyde güvenilir analizlerin yapılabilmesi için, yalnızca biçimsel ölçütler değil, aynı zamanda anlamsal özellikler de dikkate alınmalıdır. Ona göre, göz önünde bulundurulacak özellik ve değişken sayısı arttıkça, dilsel analizlerin doğruluk oranı da yükselmektedir (Proost, 2007, s. 115; İlbaş, 2021, s. 34).

İkinci kıstas ise anlamın sözlüksel düzeyinde ortaya çıkan boşluklar ile ilgilidir. Bu boşluk türü belirli kategorik kiplik alanları için hangi anlam değerlerinin sözlükselleşmiş olduğu ve hangilerinin henüz sözlükselleşmediği dikkate alınarak belirlenir. Örneğin, Türkçede bazı duyu fiilleri anlam açısından zengin biçimde sözlükselleşmiştir: görmek, duymak, tatmak, koklamak, dokunmak gibi. Bu fiillerin türevleri de (gözlemek, dinlemek, koklamak gibi.) dile yerleşmiştir. Ancak İngilizcede “to scent” gibi “koku almak” fiilinin Türkçede birebir karşılığı olarak sözlükselleşmiş fiil bulunmamaktadır. Bu durum, Proost’un kuramına göre duyularla ilgili anlamsal bir örüntüdeki eksik halkaya, yani sistematik bir sözlüksel boşluğa işaret edebilir. Bu tür boşlukların ortaya çıkarılması, anlam alanı içerisindeki eylemlerin alt anlamları, üst anlamları ve zıtlık ilişkileri çerçevesinde sistematik biçimde incelenmesini gerektirir. Özetle, biçimsel olarak türetililecek fakat sözlükte karşılığı bulunmayan ögeler, sözlüksel boşluk kapsamında değerlendirilebilir.

2.5. Dilsel Boşlukların Belirlenmesinde Bentivogli ve Pianta'nın Yaklaşımı

Dilsel boşlukların en sık karşılaşıldığı alanlardan biri çok dilli sözlük çalışmaları ve çeviri uygulamalarıdır. Bir dildeki sözcük ya da kavramı başka bir dile aktarmaya çalışırken ya da iki dilli/çok dilli sözlükler, derlemler, eşanlam sözlükleri ile ilgili veri tabanları oluşturulurken dilsel boşluklarla karşılaşma olasılığı oldukça yüksektir. Bentivogli ve Pianta (2000), İngilizce ve İtalyanca arasındaki dilsel boşlukları mukayese ettikleri çalışmalarında, dört temel ayrıma dikkat çekmişlerdir: bunlardan ilki sözdizimsel farklılıklarda yatmaktadır. Buna göre kaynak dildeki bir sözcüğün, hedef dilde aynı sözdizimsel yapıya uygun karşılığının bulunmaması. Örneğin, Türkçedeki “Adam odaya girdi” ifadesi, İtalyancada “*L'uomo entrò nella stanza*” şeklinde farklı bir dizilimle karşılanır. İkinci olarak sözlükselleştirme farklılıklarından bahsedilebilir. Aynı kavramın farklı dillerde farklı sözcüksel birimlerle ifade edilmesi ya da bazı dillerde hiç sözlükselleşmemiş olması bu farklılığın temelini oluşturur. Örneğin, Türkçedeki “özel” ifadesi İtalyancada “*soldato semplice*” (eşdizimsel yapı) ile karşılanır; ya da “*baraja*” fiili “*sbarrare con una diga*” (bir barajla engellemek) şeklinde ifade edilir. Diğer kıstas ise çağrışımsal farklar ile ilgilidir. Çeviri çalışmalarında çeviri eşdeğeri, kaynak dildeki sözcüğün tüm anlam inceliklerini karşılamayabilir. Örneğin, İtalyancada yer alan “*fanciullo*” sözcüğü Türkçeye genellikle “çocuk” biçiminde çevrilir. Ancak bu çeviri, sözcüğün kaynak dilde taşıdığı tarihsel veya edebi çağrışımları aktarmakta yetersiz kalabilir. Bu durumda, biçimsel eşdeğerlik stratejisi yerine işlevsel ya da anlam odaklı çeviri stratejilerinin tercih edilmesi gerekebilir. Benzer şekilde, kaynak dildeki bir sözcüğün temel anlamı, hedef dildeki karşılığıyla bire bir örtüşmeyebilir; bu da düz anlam farklılıklarını gündeme getirir. Çevirmen bu gibi durumlarda, ya anlam daralması/genişlemesi gibi anlamsal ayarlamalara başvurmalı ya da hedef dildeki kültürel karşılığına en yakın ifadeyi seçerek kültürel eşdeğerlik stratejisini devreye sokmalıdır. Böylece hem anlamın hem de kültürel boyutun korunması sağlanabilir. Son olarak düz anlam farklarından bahsedilebilir. Buna göre kaynak dildeki bir sözcüğün temel anlamı, hedef dildeki çeviri karşılığıyla bire bir örtüşmeyebilir. Örneğin, “*convento*” İtalyancada hem rahip hem de rahibelerin yaşadığı manastır anlamına gelirken, Türkçede bu ayrım iki farklı sözcükle ifade edilir. Bentivogli ve Pianta'ya göre, bir dilde tek bir sözcükle karşılanan bir kavramın başka bir dilde ancak serbest kelime kombinasyonlarıyla ifade edilebilmesi, dilsel bir boşluğun göstergesidir (Kolman, 2011, s. 20). Bu bağlamda onların yaklaşımı, özellikle çeviri bağlamında ortaya çıkan işlevsel boşluklar ile yakından ilişkilidir ve bu yönüyle Lehrer'in tanımladığı işlevsel boşluk anlayışı ile benzerlik göstermektedir. Öte yandan Bentivogli ve Pianta'nın yaklaşımı, dilsel boşlukların uygulamalı yönünü ortaya koyar ve sözlük hazırlama, çeviri teknolojileri ve doğal dil işleme alanlarında işlevseldir.

2.6. Chomsky'e Göre Dilsel Boşlukların Kuramsal Temelleri

Dilsel boşlukların tespitinde biçimbilimsel ve fonolojik ölçütlerin rolünü vurgulayan çalışmalardan biri Chomsky'ye (1965) aittir. Chomsky, dilsel boşluk kavramını doğrudan tanımlamasa da “*non-occurring words*” ve “*non-existing words*” gibi terimlerle dilsel yapıda var olması beklenen ama bulunmayan birimlerin varlığına dikkat çeker. Bu ayrım üzerinden, fonolojik düzeyde kabul edilebilir olan bir sözcüğün, sözdizimsel düzeyde de geçerli olup olamayacağı sorusunu gündeme getirir. Ona göre, fonolojik ve sözdizimsel kurallar, bir dilin sözlük girdileri üzerinde doğal ve genel kısıtlamalar oluşturarak, hangi sözcüklerin kuralı biçimde türetilbileceğini belirler. Bu çerçevede Chomsky'nin yaklaşımı, biçimbilimsel üretkenlik üzerinden tanımlanan “*tesadüfî boşluklar*” (accidental gaps) ile “*sistematik boşluklar*” (systematic gaps) ayrımı üzerinden şekillenir.

Chomsky, dilsel boşlukların tespitinde boşlukları anlamlandırmak için üçlü bir sınıflandırma önerir:

- Mevcut sözcük girdileri.
- Mevcut olmayan ancak olası sözcük girdileri.
- Olası olmayan “imkânsız” sözcük girdileri.

Bu sınıflandırmaya göre, dilde henüz yer almayan ancak biçimsel ve fonolojik kurallara göre oluşturulması mümkün olan sözcükler, geçici boşluk olarak değerlendirilebilir. Buna karşın, fonolojik yapısı gereği o dilde var olması mümkün olmayan sözcükler ise sistematik boşluk kapsamında değerlendirilmelidir (akt. Proost, 2007, s. 96-98).

Chomsky'nin yaklaşımı, bir dildeki sözlüksel boşlukların hangi yapısal sınırlamalarla ortaya çıktığını anlamaya yönelik, biçimbilimsel ve fonolojik ölçütlere dayalı sistematik bir temel sunmaktadır. Bu bilgiye göre, dilde neden bazı sözcüklerin mevcut olmadığına dair değerlendirmeler yalnızca sözlükselleşme eksikliği ile değil, dilin iç yapısına ilişkin kurallarla da açıklanabilir.

2.7. Lyons'un Perspektifinden Dilsel Boşluklar

Lyons (1977), sözlüksel boşlukların tespitine ilişkin değerlendirmelerinde Lehrer'in yaklaşımını takip eder ve özellikle matriks boşlukları üzerinden bir sınıflandırmanın gerekliliğine dikkat çeker. Ona göre, matriks boşlukları, sözlüksel alanın yapısında yer alan fakat henüz doldurulmamış potansiyel yuvaları temsil eder. Ancak bu yaklaşım, her kavramın dilsel boşluk değeri taşıyacağı anlamına gelmez. Lyons, zihinsel temsili mümkün olmayan ya da anlamsal olarak tutarsız kavramların dilsel boşluk olarak değerlendirilmemesi gerektiğini vurgular. Örneğin “evli bekar” ya da “kare daire” gibi ifadeler, mantıksal açıdan çelişkilidir ve bu nedenle kavramsal temsilleri bulunmamaktadır. Bu tür ifadeler, Lyons'un deyiimiyle “saçma” (nonsensical) olarak değerlendirilir; çünkü söz konusu kavramların, bir dil topluluğunun iletişimsel ihtiyaçları açısından anlamlı ve işlevsel bir karşılık gerektirmediği varsayılır (akt. Proost, 2007, s. 105). Başka bir deyişle, dil topluluğu bu tür anlam birimlerini karşılamaya yönelik bir gereksinim duymadığı için, ilgili alanda bir sözlüksel birimin eksikliği gerçek anlamda bir dilsel boşluk olarak kabul edilmemelidir.

Lyons, dilsel boşlukları özellikle hiyerarşik sözlük yapıları çerçevesinde ele alır ve iki temel boşluk türüne dikkat çeker:

- Mevcut eş-hiponimlerin eksik hiponimleri.
- Mevcut hiponimlerin eksik biçimleri.

Bu tür boşluklara örnek, Türkmen Türkçesinde “sakatlık” ya da “namusluluk” gibi soyut kavramların derecelendirilmesini ifade eden sözcüklerin bulunmasına karşın, Türkçe çevrimiçi genel sözlükte bu türden sözcüklerin yer almaması gösterilebilir. Lyons'un görüşleri, Lehrer'in yaklaşımlarıyla büyük ölçüde örtüşmektedir. Her iki araştırmacı da sözlüksel boşluk değeri taşıyan birimlerin genellikle henüz sözlükselleşmemiş, ancak kavramsal düzeyde temsili mümkün olan parametrelerde ortaya çıktığını belirtmektedir. Buna karşın, dilde sözlükselleşmemiş olan ama aynı zamanda anlamsal ya da mantıksal olarak temellendirilemeyen ifadeler, dilsel boşluk kapsamı dışında tutulmalıdır (Proost, 2007, s. 106).

2.8. Fellbaum'a Göre Dilsel Boşluklar

Fellbaum (1996), dilsel boşluk kavramını daha çok “anlamsal ilişki ağları” (semantic networks) çerçevesinde, özellikle WordNet gibi dijital sözlük yapılarında değerlendirir. Ona göre, bir dildeki kavramların birbirleriyle olan anlamsal ilişkileri eşanlamlılık (synonymy), karşıtlık (antonymy), üst-alt anlam ilişkisi (hypernymy-hyponymy) gibi sistematik biçimde modellenilebilir ve bu ağlarda tespit edilen eksiklikler, potansiyel dilsel boşluklara işaret edebilir. Bu ölçütler, dijital sözlük teknolojileri ve doğal dil işleme (NLP) alanlarında oldukça işlevseldir. Örneğin, İngilizce WordNet içinde “snow” (kar) ile ilgili onlarca kavram ağ bağlantısı bulunabilirken, bir başka dilde bu düzeyde ağ bağlantısı kurulamıyorsa, bu durum sistemdeki anlam farklılıklarını ve eksikliklerini ölçülebilir biçimde ortaya koyabilir. Yani, hangi kavram kümelerinde dilin ayrımlı anlam alanları oluşturduğu, hangi alanlarda ise yetersiz kaldığı bu dijital örüntüler üzerinden gösterilebilir.

Ancak bu veri odaklı yaklaşımın önemli bir sınırlılığı vardır: kültürel bağlamlar, kullanım normları ve pragmatik anlam katmanları bu sistemlerde temsil edilmez. Örneğin, WordNet gibi

dijital sistemlerde Türkçedeki “*nasip*” ya da Japoncadaki “*amae*” gibi kültürel yüklü kavramlara karşılık gelen ilişkisel düğümler bulunmayabilir. Bu tür kavramlar, kültürel bilgiyle yüklü olmaları nedeniyle, yalnızca yapısal ağ bağlantıları üzerinden değerlendirilemez.

Dolayısıyla Fellbaum’un ölçütleri, anlamsal haritalar üzerinden eksiklikleri belirlemeye ve otomatik sistemlerde kavramsal boşlukları modellemeye elverişli olsa da dilin kültürel, sosyo-pragmatik ve tarihsel boyutlarını dışarıda bırakır. Bu da yöntemi, teknolojik ortamlarda uygulanabilir kılarken, dilin bütüncül doğasına dair daha sınırlı bir bakış açısı sunmasına neden olur. Diğer bir ifadeyle bu yöntem, özellikle dilsel boşlukların neden ortaya çıktığını değil, nerelerde bulunduğunu gösterme açısından güçlü; fakat bu boşlukların kültürel gerekçelerini anlamak için yetersizdir.

2.9. Allan’a Göre Dilsel Boşlukların Tanımlanması

Dilsel boşlukların tespitinde parça-bütün ilişkisine dayalı yaklaşımlar çeşitli dilbilimciler tarafından benimsenmiştir. Bu yaklaşımlardan biri de Allan’a (2001) aittir. Allan, boşlukları meronimik (parça-bütün) hiyerarşi üzerinden değerlendirir ve özellikle İngilizcede bazı beden bölümleri için karşılık gelen sözlüksel birimlerin eksikliğine dikkat çeker. Örneğin “kol” (arm) ve “el” (hand), vücudun iki farklı parçası olarak adlandırılır; el kesildiğinde kolun kesilmiş sayılmaması bu ayrımı dilsel olarak da yansıtır. Ancak kol kaybedildiğinde elin de bu kayıpla birlikte ortadan kalkması, bu iki bölgeyi birlikte kapsayan bir üst kategorinin kavramsal olarak varlığını ima eder. Buna rağmen İngilizcede bu birleşik bölgeyi karşılayan tekil bir sözcük bulunmamaktadır. Allan, bu eksikliğin, kavramsal düzeyde var olan bir üst birimin sözlüksel düzeyde karşılık bulamamasından kaynaklanan bir boşluk türüne işaret ettiğini ileri sürer (Allan, 2001, s. 265; akt. Proost, 2007, s. 112). Ayrıca “parmak” (finger) gibi bir birimin hem elin hem de kol-el bütününe parçası olarak işlev görmesi parça-bütün ilişkilerinin çok katmanlı doğasını gösterir.

Bu noktada, Allan’ın ileri sürdüğü boşluk türünün farklı dillerde benzer biçimde ortaya çıkıp çıkmadığı da önemlidir. Örneğin, Türkçede “kol-el bölgesi”ni karşılayan tek bir yerleşik sözcüğün bulunmaması, bu tür bir boşluğun yalnızca İngilizceye özgü olmadığını; Türkçede de benzer bir kavramsal boşluğun sözlükselleşmemiş olabileceğini düşündürür. Bu durum, parça-bütün ilişkilerine dayalı boşlukların evrensel bilişsel kategorilerle ilişkisini yansıtmakla birlikte, her dilde farklı şekillerde sözlükselleşebileceğini de göstermektedir.

Sonuç ve Öneriler

Dilsel boşluklar, yalnızca sözlükbilimsel bir mesele olmanın ötesinde, anlambilim, çeviribilim, kültürdilbilim ve karşılaştırmalı dil çalışmaları gibi çeşitli alanlarla doğrudan ilişkili çok katmanlı bir yapıdadır. Bu nedenle, boşlukların tespitinde kullanılacak ölçütlerin kuramsal olarak temellendirilmesi ve dilin yapısal, kavramsal ve işlevsel boyutlarını kapsayacak biçimde belirlenmesi büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmada, dilsel boşlukların tespitinde kullanılan ölçütlerin literatürdeki farklı yaklaşımlar temelinde kavramsal ve kuramsal bir biçimde yeniden yapılandırılması amaçlanmıştır. Lehrer, Fischer, Chomsky, Proost, Akşehirli, Fellbaum, Lyons, Allan, Bentivogli ve Pianta gibi dilbilimcilerin ölçütleri, seçmecî bir yaklaşımla analiz edilmiş; her bir ölçütün varsaydığı kavramsal düzeyler, sözlükselleşme kriterleri ve işlevsel sınırları tartışılmıştır.

Dilsel boşlukların tespiti ile ilgili mevcut yaklaşımlardaki en büyük eksiklik, öne sürülen dilsel boşluk ölçütlerinde kültürel ve pragmatik yönlerin çoğunlukla ikinci planda tutulması olarak görülmüştür. Bu durum, dijital uygulamalar açısından sorun olmasa da sözlüksel düzeyde dilin sosyokültürel derinliğini yansıtmada eksiklik yaratabilir. Bu doğrultuda, dilsel boşlukların tespitine yönelik şu yönlerin geliştirilmelidir;

- Diller arası karşılaştırmaların, yalnızca çeviri eşdeğerliği temelinde değil, kültürel, semantik ve kavramsal çerçeveler bağlamında genişletilmesi,
- Doğal dil işleme sistemlerine uyarlanacak ölçütlerin, kültürel içerikleri dışlamayacak şekilde yeniden tasarlanması,
- Sözlükbilimsel uygulamalarda boşlukların otomatik olarak tanımlanabileceği veri tabanlı yapay zeka modellerinin geliştirilmesi.

Bu çalışmayla farklı yaklaşımlar tek bir çatı altında sistemleştirilerek, sözlükbilimsel, kültürdibilimsel ve çeviribilimsel temelli bütüncül bir model önerisi geliştirilmek de istenmiştir. Ancak burada özellikle dikkat edilmesi gereken bir husus bulunmaktadır. Her dil için tüm yaklaşımların, modellerin ya da ölçütlerin standart şekilde uygulanabilir olduğunu varsaymak, kuramsal ve uygulamalı açıdan yanıltıcı olacaktır. Dilsel boşlukların belirlenmesinde, öncelikle diller arası sözlüksel boşluklar ile dil içi sözlüksel boşluklar arasındaki ayrımın yapılması gerekmektedir. Bu ayrım, kullanılacak ölçütlerin geçerliliği ve işlevselliği açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu doğrultuda, çalışmada esas alınan dilsel boşluk ölçütlerine ilişkin olarak dikkate alınması gereken temel ilkeler aşağıda sıralanmıştır:

- Boşluk aranacak sözlüksel alanların önceden belirlenmesi gereklidir. (Dil içi / Diller arası)
- Kavramsal karşılığı bulunmayan bir sözcük biçimi dilsel boşluk olarak değerlendirilemez. Bu tür birimlerin konuşurların zihninde bir karşılığı bulunmadığından, sözlükselleşmeleri de beklenemez. (Dil içi / Diller arası)
- Belirlenen sözlüksel alanların tüm öğelerine uygulanabilecek değişkenlerin açık biçimde tanımlanması gerekir. Bu değişkenler bir matris yapısına yerleştirilebilir olmalıdır. (Dil içi)
- Dilsel boşluktan bahsedilebilmesi için, matrisin her satır ya da sütununda en az bir sözcük ögesinin yer alması beklenir. (Dil içi)
- Tüm bir tümce, tek bir sözcükle karşılanamaz ya da açıklanamaz. Bu nedenle, tümce düzeyindeki anlamların eksikliği dilsel boşluk olarak değerlendirilemez. (Dil içi / Diller arası)
- Eylemler, göndergesel belirteçler (referential indices) içeremez. Bu tür anlam birimlerinin eksikliği, dilsel boşluk olarak değerlendirilmemelidir. (Dil içi / Diller arası)

Sonuç olarak, dilsel boşlukların belirlenmesi, yalnızca eksik sözcükleri tespit etme çabası değil; dilin kavramsal haritasını, kültürel kodlarını ve sözdizimsel sınırlarını ortaya koyma sürecidir. Dilsel boşlukların tespitine yönelik bütüncül bir çerçeve sunulmaya çalışılan bu çalışma ile sözlükbilim, çeviri, dil planlaması ve çok dilli kaynak üretimi gibi alanlara nasıl katkı sunabileceğine dair görüşler paylaşılmıştır.

Kaynakça

- Akşehirli, S. (2012). *Türkçede ad+ad(s)ı biçimindeki ad bileşiklerinin sözlükselleşmesi*. 26. Ulusal Dilbilim Kurultayı, Isparta.
- Akşehirli, S. (2013). Türkçede ad+lı : ad+sız karşıtlık örüntüsü ve olası sözlüksel boşluklar. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 2013(2), 49-63.
- Akşehirli, S. (2018). Türkçede bağımlı karşıt anlamlılık. *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 41-60.
- Bauer, L. (1983). *English word formation (Cambridge textbooks in linguistics)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bentivogli, L. & Pianta, E. (2000). *Looking for lexical gaps*. Proceedings of the Ninth Euralex International Congress, Stuttgart.

- Boz, E. (2011). *Sözlük bilimi yazıları I*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Boz, E. (2015). *Kültürdilbilimsel sözlük ve Türkçe kültürdilbilimsel sözlükler üzerine*. Romanya Demokrat Türk Birliği Kültürel Çok Seslilik, Dil, Kültür ve Türk Medeniyeti Konulu Uluslararası Sempozyum, Bucureşti.
- Bozkurt, F. (2017). *Sözlükselleşme: Genel sözlükler için sözlük birim seçimi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Chomsky, N. (1965). *Aspects of the theory of syntax*. MIT Press.
- Cruse, D. A. (2000). *Meaning in language: An introduction to semantics and pragmatics*. USA: Oxford Üniversitesi Press.
- Fellbaum, C. (1996). WordNet: Ein semantisches netz als bedeutungstheorie. In Grabowski, J. & Harras, G. & Herrmann, T. (Eds.), *Bedeutung, Konzepte, Bedeutungskonzepte: Theorie und anwendung in linguistik und psychologie* (pp. 211-230). Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Fellbaum, C. (1998). Towards a representation of idioms in wordnet. In S. Harabagiu (Eds.), *Proceedings of the Workshop on Usage of WordNet in Natural Language Processing Systems* (pp. 52-57). Montreal: University of Montreal.
- Fischer, A. (1998). Lexical Gaps, Cognition and Linguistic Change. In J. Coleman, J. & J. C. Kay (Eds.), *Lexicology, Semantics and Lexicography* (pp. 1-18). Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Güncel Türkçe Elektronik Sözlük. <https://sozluk.gov.tr> (çevrimiçi) (Erişim tarihi: 07.04.2025).
- İlbaş, S. (2021). *Türkiye Türkçesinde dilsel boşluk*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Janssen, M. (2012). *Lexical gaps*. In *the encyclopedia of applied linguistics*, Blackwell Publishing Ltd.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil bilimi terimleri sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kısa, O. (2023). *Güncel Türkçe sözlük'te sözlüksel boşluk (Türkmen Türkçesi temelinde)*. İstanbul: Aktif Yayınevi.
- Kolman, M. (2011). *Lexical gaps in Czech as compared with English: Their identification and characterization*. Praha/Leden: Karlova Üniversitesi.
- Kozan, O. (2010). Çeviri sürecinde dilsel ve kültürel boşluklar. *X. Uluslararası Dil, Yazın ve Değişibilim Sempozyumu* (s. 28-34). Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi.
- Lehrer, A. (1970). Notes on lexical gaps. *Journal of Linguistics*, 6(2), 257-261.
- Lehrer, A. (1974). *Semantic fields and lexical structures*. Amsterdam: North-Holland Publishing Co.
- Lyons, J. (1977). *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marchand, H. (1960). *The categories and types of present-day English word-formation*. Wiesbaden: Otto-Harrasowitz.
- Proost, K. (2007). *Conceptual structure in lexical items; the lexicalisation of communication concepts in English, German and Dutch*. New York: John Benjamins.
- Sarı, İ. (2015). *Türkçede ekleme dışı sözcük yapımı ve sözlükselleşme* (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Türkçe-İngilizce elektronik sözlük. <https://tureng.com/tr/turkce-ingilizce> (çevrimiçi) (Erişim tarihi: 07.04.2025).

Türkmenistanyň Ylymlar Akademiýasy Magtymguly Adyndaky Dil we Edebiýat Instituty.
(2015). Türkmen diliniň düşündirişli sözlügi. Iki tomluk, Aşgabat: Ylym.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarına aittir.